

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України “Про професійно-технічну освіту” // Професійно-технічна освіта. — 1998. — № 1. — С. 2–12.
2. Абульханова-Славская К. А. Деятельность и психология личности. — М.: Наука, 1980. — 320 с.
3. Взаємодія ринку праці та професійно-технічної освіти. Механізми створення Державних стандартів професійно-технічної освіти з конкретних професій: Збірник матеріалів, підготовлених у рамках реалізації українсько-німецького проекту “Підтримка реформи професійно-технічної освіти в Україні”. — К.: МОН України, 2006. — 276 с.
4. Выготский Л. С. Избранные психологические исследования. — М.: Изд-во АПН РСФСР, 1957. — 517 с.
5. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. — К.: Либідь, 1997. — 376 с.
6. Ковальчук В. В., Моїсєєв Л. М. Основи наукових досліджень: Навч. посібник. — 2-е вид., перероб. і доп. — К.: Професіонал, 2004. — 216 с.
7. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. — К.: Радянська школа, 1989. — 608 с.
8. Леонтьев. А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. — Изд. 2-е. — М.: Политиздат, 1977. — 575 с.
9. Ничкало Н. Г. Развитие в Украине исследований по проблемам педагогики и психологии профессионального образования на рубеже столетий. — К.: Науковий світ, 1981. — 67 с.
10. Методика навчання і наукових досліджень у вищій школі: Навч. посібник / С. У. Гончаренко, П. М. Олійник, В. К. Федорченко та ін.; за ред. С. У. Гончаренка, П. М. Олійника. — К.: Вища школа, 2003. — 323 с.
11. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. — М.: Учпедгиз, 1946. — 704 с.
12. Сидоренко В. К., Дмитренко П. В. Основи наукових досліджень. — К.: РНЦ “ДІНІТ”, 2000. — 259 с.

Володимир БАЛТРЕМУС

АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ В ШКОЛАХ УКРАЇНИ, ЄВРОПИ ТА США

Стаття присвячена проблемі демократизації навчально-виховного процесу загальноосвітніх шкіл. Вивчено та проаналізовано досвід окремих демократичних шкіл Європи та США. Висвітлено вплив учнівського самоврядування на формування особистості учня та успішність його соціалізації.

Прагнення України інтегруватися з європейським культурно-освітнім простором актуалізує набуття вітчизняною системою освіти ознак європейської системи. Однією з таких ознак є демократизація освіти, основна умова якої — створення розвинутої системи самоврядування у школах. Однак доводиться констатувати, що загальноосвітня школа в нашій країні тільки стає на шлях демократизації, тому нині, разом з оновленням традиційної системи освіти, створюються заклади нового типу, які є альтернативними традиційним. Як зазначає В. Паламарчук, поняття альтернативного навчання в кожній країні має свою специфіку, але де в чому воно схоже. Так, альтернативним прийнято вважати навчання, що відрізняється від традиційного формами, методами, засобами і частково змістом освіти [5]. Демократичні зарубіжні школи можна вважати альтернативними, тож вивчення їхнього досвіду в організації учнівського самоврядування набуває для нас особливого значення.

Доцільність і важливість нашого дослідження зумовлена також недостатнім рівнем висвітлення цієї проблеми в роботах вітчизняних науковців. Окремі аспекти вивчення досвіду зарубіжної педагогіки та школи розглядалися у працях Г. Єгорова, Б. Мельниченко, О. Овчарук, А. Сбруєва, О. Сухомлинської. Найбільш цілісно процес демократизації школи і пов'язаної з ним позитивної соціалізації молоді в Європі представлено у роботах Н. Лавриченко. В дослідженні проблем шкільного самоврядування було вивчено та проаналізовано роботи зарубіжних авторів — Н. Смелзера, А. Нейла, Д. Мінтца, Д. Гріббла, Д. Мігана, Д. Грінберга, Ю. Йегге й ін.

Однак аналіз літератури з проблеми дослідження вказує на те, що до цього часу недостатньо висвітлені організаційно-педагогічні умови та механізми ефективної демократизації альтернативної освіти, оптимальний добір змісту, форм і методів виховної роботи, методики проведення шкільних зборів, які є основним інструментом учнівського

самоврядування. Не здійснена також порівняльна характеристика систем самоврядування демократичних шкіл Європи та Америки. Це, відповідно, зумовлює необхідність аналізу та наукового обґрунтування системи самоврядування у зарубіжних демократичних школах.

Мета статті — висвітлити організаційно-педагогічні умови та механізми ефективної демократизації альтернативної освіти, оптимальний добір змісту, форм і методів виховної роботи, методики проведення шкільних зборів, які є основним інструментом учнівського самоврядування; здійснити порівняльну характеристику системи самоврядування демократичних шкіл Європи та Америки.

Результати дослідження дозволяють констатувати, що за рубежом демократичними вважають школи, що мають такі обов'язкові ознаки: розвинена система учнівського самоврядування; колегіальність прийняття рішень на загальних зборах колективу школи; вільний вибір навчальних дисциплін і вільне відвідування уроків; соціальна рівність учнів; можливість навчатись у власному темпі та з урахуванням індивідуально-типологічних особливостей особистості; демократичне управління школою.

Але визначальною ознакою й умовою демократичної школи ми вважаємо розвинену систему учнівського самоврядування. В зв'язку з цим поняття “демократія” в контексті школи ми розуміємо як надання повноважень всім учасникам навчально-виховного процесу колегіально приймати і виконувати рішення стосовно шкільного життя і сприймати отриманий результат як заслужений.

Зарубіжні дослідники стверджують, що загальний основний закон демократичної школи такий: коли є суспільна воля прийняти рішення, воно обговорюється і приймається усіма членами шкільного колективу на загальних шкільних зборах. Рішення ж, яке має бути прийняте стосовно окремого учня, приймається безпосередньо цим учнем. Не випадково демократичні школи спершу називались “вільними” школами [3].

Концептуальні принципи діяльності демократичних шкіл базуються на ідеях Д. Дьюї про те, що дітям властиво вчитися від природи. Це їх вроджене покликання і тому дітей не треба мотивувати до навчання. Отже, вчитель не може повністю передбачити інтереси учнів і переваги щодо розкладу занять на основі визначення їхніх індивідуально-типологічних особливостей. Тому учневі і надається можливість самостійно обирати навчальні предмети та визначати власний індивідуальний денний розклад. Дж. Мінтц, засновник школи Shaker Mountain (США), зазначає, що коли люди дізнаються про можливість вільного відвідування уроків, кількість учнів, яким подобається така система, обернено пропорційна кількості батьків з аналогічними поглядами. Він пише: “В сучасному суспільстві вкорінилася думка, що діти не люблять свою школу. Це може статися з різних причин: конфлікти в шкільному колективі, відсутність індивідуального підходу, недостатня працьовитість окремого учня тощо. На мою думку, панацеєю від перерахованих проблем є запровадження довільного розкладу та створення системи шкільного самоврядування” [3, 8].

Зарубіжні науковці наголошують на необхідності дотримання певних умов для ефективного самоврядування. Так, недопущення окремих учнів до обговорення та прийняття рішень на шкільних зборах, скасування дорослими прийнятого учнями рішення або ігнорування його виконання може істотно похитнути реноме шкільного самоврядування, поставити під сумнів доцільність його існування і знизити рівень демократії в школі [3].

Аналіз результатів нашого дослідження дозволяє стверджувати, що основною відмінністю у педагогічних результатах діяльності традиційних і демократичних шкіл є те, що учні традиційних шкіл, маючи кваліфікованих вчителів, також добиваються успіхів, однак вони не контролюють навчально-виховний процес, який здійснюється над ними, і стають пасивними об'єктами виховного впливу. Це робить учнів залежними від учителів і вони повністю покладаються на волю учителів і не несуть відповідальності за власну освіту. На думку відомого російського діяча в галузі альтернативної освіти М. Балабана, “традиційні школи ніколи не планувались як такі, що виховують вільну особистість і пропагують демократію” [1, 25]. Тому, вважає Д. Мінтц, починати прививати учням почуття відповідальності потрібно з молодшого шкільного віку, оскільки в цьому віці дітям найбільш притаманно вчитися приймати власні рішення. Чим довше учень перебуває в авторитарній системі традиційної

школи з її затвердженим графіком роботи, тим більше він віддаляється від почуття відповідальності за власну освіту [3].

Дослідження показує, що відбувається розподіл відповідальності між школою і учнями не тільки за їхній рівень освіти, а й за власну поведінку учня, яка стає більш вираженою та свідомою. Яскравим прикладом цього, що ми розглянемо в статті, є створення тенісного клубу в школі Shaker Mountain (США). Організація клубу була повністю покладена на відповідальність зацікавлених учнів. Для того, щоб забезпечити клубу належне існування, вирішили винести обговорення правил на шкільні збори. Одного з учнів школи, який мав репутацію “проблемного”, було призначено на посаду спостерігача клубу. Однак, перебуваючи на цій посаді, він не позбавився своїх проблем, тобто не перестав порушувати дисципліну, що й призвело до розгляду його “справи” на шкільних зборах. Вони вирішили не позбавляти цього учня посади в клубі за умови негайної зміни поведінки, що дало йому змогу виправитись. Д. Мінтц, спостерігаючи за діяльністю клубу і шкільними зборами, зазначає, що він бачить “глибокі зміни у поведінці тих учнів, які до зарахування у тенісний клуб погано контролювали свою поведінку та мали репутацію “проблемних дітей”. Ці учні почали працювати в тій сфері діяльності, яка їм цікава, та стали брати участь у зборах. Вони почали усвідомлювати свою корисність суспільству і загальній справі, що підвищило рівень їхньої самоповаги. Учень, зайнятий цікавою справою, поважає себе та не порушує дисципліну” [3, 21].

Для виправлення ситуації з поведінкою проблемних дітей демократичні школи застосовують збори, які мають за мету довести учневі неприпустимість поганої поведінки. Правила у традиційних школах ставлять всіх учнів в однакові рамки поведінки, які нав’язують, а не доводять учневі неприпустимість виходу за межі цих дисциплінарних правил. Таким чином, в демократичних школах завдяки самоврядуванню встановлюється “влада всіх над всіма”, а в традиційних існує влада авторитетів (учителі та дирекція). Діти з проблемами в поведінці або з “духом протиріччя” починають навмисно порушувати дисципліну, щоб продемонструвати свою вдавану неповагу до авторитетів. Це вони роблять не тільки, щоб додати собі популярності в учнівському колективі, а й тому, що вважають авторитетів своїми недругами, оскільки ті примусили їх дотримуватися правил, які, на думку цих учнів, є недоцільними і неправильними [4].

Ще однією важливою перевагою системи самоврядування є розвиток комунікативних здібностей учнів. Це забезпечується тим, що кожен учасник зборів має право висловитись, що і є передумовою для набуття навичок спілкування з різними людьми. Спілкуючись зі своїми товаришами та вчителями, учень вчиться їх поважати. Шкільний колектив складається з людей, котрі мають різні погляди, думки, схильності, типи темпераменту тощо. Отже, спілкування з ними дає учневі певні навички толерантності, які будуть використані для успішної адаптації в інший колектив. Ось чому правилами шкільних зборів не варто обмежувати час мовлення учнів, тому що в процесі такого мовлення вони вчаться формулювати, висловлювати та обґрунтовувати свої думки [3]. Вчителі не можуть використовувати власний авторитет для перебивання, висловлювання непогодження або ненадання можливості учневі висловитись, оскільки це може негативно позначитися на формуванні його впевненості у собі. На зборах кожному учневі треба надавати слово задля збереження високої довіри до головного чинника демократизації.

Зарубіжні психологи вважають, що діти, які навчались у традиційній школі до 12–13 років, як правило, погано адаптуються в демократичну систему. Так, Д. Мінтц писав: “Авторитарна система традиційної школи придушує особистості дітей; вони не активні на шкільних зборах, бо не вірять, що їх думка може мати вагу. Вони мають труднощі у виборі предметів, оскільки не мають навичок самостійного прийняття рішень. Деякі з них порушують дисципліну, тому що потребують самоствердження в новому учнівському колективі. Аналогічно учні, які закінчили демократичну школу, значно краще підготовлені для життя в “великому світі”, адже мають навички прийняття рішень і почуття відповідальності за наслідки від своїх рішень” [3, 9]. Коли учні мають постійну практику прийняття рішень, вони починають формувати преференції та уподобання, підкреслюючи свою індивідуальність. Крім цього, усвідомлення учнями того, що рішення, прийняті на зборах, реалізуються повною мірою, ставить шкільне самоврядування на високий рівень довіри.

Дослідження доводять, що суттєвою проблемою демократичних шкіл є система підготовки вчителів. Робота вчителів у таких школах потребує серйозного підходу з огляду на те, що учні фактично управляють школою. Вчителі на уроках займаються не лише навчальною, а й виховною діяльністю. Учень має зацікавитись життєвим досвідом учителя, його знаннями та вміннями, які той набув у процесі своєї роботи, щоб визначити для себе доцільність набуття аналогічних знань і досвіду. Тому присутність вчителів на шкільних зборах не тільки не унеможлиблюється, а навіть заохочується, щоб навчити учнів спілкуватися як з однолітками, так і з дорослими. Це дасть змогу учням в майбутньому легше інтегруватися в суспільство. В обов'язки вчителів входить підштовхування учнів до пошуку відповідей на власні запитання, не нав'язування власної думки, а направлення учнів у потрібне річище, допомога у формуванні власних переконань.

Учні початкових класів, хоч і не можуть брати повноцінну участь у прийнятті рішень, обов'язково повинні бути присутні на зборах, щоб вчитися цій процедурі і долучатися до процесу в майбутньому.

Показовою для дослідників є роль батьків у навчально-виховному процесі демократичної школи, яка може різнитися залежно від організації окремої школи. Так, в школі Sudbury Valley (Велика Британія) система шкільного самоврядування включає членство як учнів і вчителів, так і батьків. Тут обговорюються всі питання без розподілу на ступені важливості [2]. На відміну від неї, в школі Summerhill (Велика Британія), де шкільні збори теж передбачають членство не лише учнів і вчителів, а й батьків, існує табу на учнівські рішення щодо питань, які лежать виключно у сфері компетенції вчителів і батьків (це дало привід вважати найдавнішу альтернативну школу “неповністю демократичною”) [4].

За винятком перерахованих шкіл, інші демократичні школи, такі як, наприклад, школа Lewis Wadhams (США), побудовані за моделлю школи Shaker Mountain, тобто на принципі невтручання батьків у навчально-виховний процес і систему самоврядування. Так, у школі Shaker Mountain батьки влаштовують власні збори, де вирішують питання, які не належать до компетенції учнів або вчителів (фінансування тощо), але не втручаються в процес прийняття рішень шкільними зборами [3].

Цінність проведення шкільних зборів полягає в тому, що як учні, так і вчителі і батьки мають право на власну думку та право одного голосу. Отже, всі учасники зборів почуваються рівними, незалежно від шкільної посади та соціального статусу. Рівність повноважень учасників не дає можливості авторитету вчителів впливати на формування думки учнів.

Рівність повноважень, взаємоповага і регулярність проведення ставлять шкільні збори на високий рівень організації та є вирішальними чинниками демократизації шкільного життя. Підтвердженням цьому є те, що шкільні збори в процесі свого функціонування можуть набути повноважень надання правової оцінки поведінці та загальної діяльності не лише учнів, а й учителів [2]. На зборах можуть зробити попередження порушнику шкільних правил (які і затверджуються на зборах), піддати критиці діяльність окремого учня або вчителя, причому факт критики не сприймається як образа, що свідчить про повагу, толерантність і взаєморозуміння всіх учасників зборів. Д. Мінтц писав, що “коли учень критикує на зборах свого друга, можна бути впевненим, що й після закінчення зборів вони залишаться друзями” [3, 31].

Однак не в усіх альтернативних школах роль і повноваження учнів на зборах настільки широкі, що ставлять самоврядування на той високий рівень організації, коли критика не сприймається як образа. Наприклад, у школі Summerhill питання розподілу фінансів, прийняття і звільнення вчителів та інші питання, які насамперед пов'язані з безпекою учнів і персоналу, приймає одноосібно директор школи [4]. У школі Shaker Mountain шкільні збори, представлені на 60% учнями і 40% персоналом, мають всеосяжну владу і вирішують абсолютно всі питання. 60% давало учням більшість при голосуваннях, тому всі їх рішення було взято під моніторинг учителів та дирекції, однак всі рішення були, за словами Д. Мінтца “настільки виваженими і мудрими, що моніторинг було знято” [3, 30]. Це має значний педагогічний ефект. Так, коли в порядок денний зборів було поставлено питання про заборону вживання легких наркотиків, всі учасники одностайно її підтримали, бо розуміли, що головним надбанням школи є її репутація, якою не можна ризикувати, що в результаті протилежного голосування певна кількість учнів

може покинути школу і все це загалом негативно позначиться на фінансовому забезпеченні школи.

Отже, виражені та відповідальні рішення можуть прийматись учнями тільки в процесі колективного обговорення проблеми, чого можна досягти засобом організації самоврядування, представленого загальними шкільними зборами.

За результатами пошукової роботи можемо зробити наступні висновки:

– поняття “демократія” в контексті школи ми розуміємо як надання повноважень всім учасникам навчально-виховного процесу колегіально приймати і виконувати рішення стосовно шкільного життя і сприймати отриманий результат як заслужений;

– головним чинником демократизації навчально-виховного процесу в школі є вільне відвідування занять і розвинена система самоврядування;

– концепції західних демократичних шкіл базуються на принципі Д. Дьюї про природовідповідність процесу навчання дітям, а, отже, непотрібною стає додаткова мотивація учнів до навчання. Цим зумовлено введення вільного вибору навчальних предметів і скасовано обов’язкове відвідування занять учнями;

– основним законодавчим і виконавчим органом самоврядування у європейських та американських демократичних школах є загальні шкільні збори, повноваження яких дещо варіюють у різних школах, але залишаються доволі широкими;

– шкільне самоврядування є неефективним за умов недопущення окремих учнів до обговорення та прийняття рішень на шкільних зборах, скасування дорослими прийнятого учнями рішення або ігнорування його виконання, що може істотно похитнути рівень довіри учнів до самоврядування, поставити під сумнів доцільність його існування і зменшити рівень демократії в школі;

– система самоврядування демократичних шкіл дозволяє вирішувати багато педагогічних завдань: робить учнів діяльними суб’єктами навчально-виховного процесу та формує в них активну життєву позицію; виховує в учнів почуття відповідальності за власний рівень освіти і коригує їхню поведінку; сприяє набуття учнями досвіду самостійного прийняття рішень і формуванню таких особистісних рис, як комунікабельність, впевненість, цілеспрямованість, почуття власної гідності, толерантність, здатність до самоактуалізації та самовизначення, тощо;

– чим довше дитина навчається у традиційній школі, тим гірше вона адаптується до умов демократичної школи;

– основними проблемами західних демократичних шкіл є підготовка та навчання вчителів до роботи в таких школах, а також залучення батьків учнів до навчально-виховного процесу, що в різних школах вирішується по-різному: від повного недопущення втручання батьків у нього до широкої участі батьків не тільки у вирішенні окремих питань, а й в основному органі самоврядування — загальних шкільних зборах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Balaban M. Deregulating Education // Education Revolution. — 2002. — № 34. — С. 25–26.
2. Greenberg Dan. Free at Last. — Sudbury Valley School Press, 1997. — 47 p.
3. Mintz Jerry. No Homework and Recess All Day. — AERO, 2003. — 136 p.
4. Neill A.S. Summerhill. — Penguin, 1999. — 216 p.
5. Паламарчук В.Ф. Проблеми навчання в системі альтернативної освіти. — К.: Освіта, 1993. — 78 с.

Леся ФЕДІК, Світлана ШЕЛУДЧЕНКО

ДЕЯКІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

У статті зроблено оцінку освітянських послуг як інвестиційного виду економічної діяльності та інвестиційної привабливості регіонів України. Здійснено аналіз шляхів створення універсальної структури освітнього процесу в Європі та у певних країнах. Викладено методи управління якістю у вищих навчальних закладах України.